

„Fenomenológia je skrytá, sebe samej ešte nejasná mysticizujúca kritika; preto, že do značnej miery obsahuje odcudzenie človeka — i keď človeka objavuje iba v podobe ducha — sú v nej skryté všetky prvky kritiky, a to často pripravené v takej miere, ktorá ďaleko prekračuje Heglovo stanovisko.“

Karol Marx

Na rok 1961 pripadá 130. výročie smrti veľkého nemeckého filozofa G. W. F. Hegla, zavŕšiteľa tzv. nemeckej klasickej filozofie a jedného z najvýznamnejších predstaviteľov filozofie 19. stor. vôbec. K jeho filozofickému odkazu hlásili sa zakladatelia marxizmu ako k jednému zo zdrojov svojho vedeckého svetonázoru a v celom rade prác poukazovali na jedinečnosť Heglovho mysliteľského talentu.

Marx a Engels položili však základ nielen k celkovému hodnoteniu Heglovho prínosu pre filozofiu, ale ukazovali aj konkrétne súvislosti medzi svojim a Heglovým učením, odhaľovali protirečivosť Heglovho systému, vyzdvihovali jeho progresívne prvky — predovšetkým dialektickú metódu — a pranierovali reakčný idealistický obal, ktorý často iba zakrýval revolučné myšlienky. Za jedno z najpozoruhodnejších Heglových diel označovali súčasne obaja *Fenomenológiu ducha*, ktorá u nás vyšla lanského roku vo Filozofickej knižnici ČSAV v preklade doc. dr. J. Patočku s úvodnou štúdiou dr. M. Sobotku. Využívame túto príležitosť, aby sme našich čitateľov upozornili na podnetnú problematiku tohto diela, ktoré v zárodočnej forme obsahuje celú budúcu filozofickú sústavu Hegla a je najlepším kľúčom k pochopeniu kladov i nedostatkov Heglovej filozofie vôbec. Súčasne tým chceme aspoň v malej miere splatiť dlh už spomínanému tohtoročnému Heglovmu výročiu.

Oboznamovanie sa s významnými dielami svetovej filozofie, osobitne s tými, ktoré majú úzky vzťah k vzniku dialektického a historického materializmu, tvorí dôležitý moment pracovného programu v oblasti dejín filozofie. Na týchto dielach možno totiž názorne demonštrovať dve veci. Po prvé fakt, že marxizmus znamenal epochálny prevrat vo vývine filozofie a vedeckého myslenia. Po druhé skutočnosť, že buržoázna filozofia, aj keď nadhodila a objavila mnohé problémy, nemohla ich pre svoje teoretické a spoločensko-politické obmedzenie s úspechom riešiť, príp. ich riešila jednostranne.

Podobného druhu sú aj Heglove filozofické práce, medzi nimi na prvom mieste *Fenomenológia ducha*. Mladý Marx už r. 1844 označil toto dielo „za pravé rodisko a tajomstvo Heglovej filozofie“¹ a popri Feuerbachových prácach za „opravdivý prameň teoretickej revolúcie svojej doby“.² Preto nie náhodou venuje *Fenomenológiu* obsiahly rozbor vo svojich *Filozoficko-ekonomických rukopisoch* a na nej ukazuje medze, kam až mohla buržoázna filozofia v poznaní zákonitostí spoločnosti a dejín dôjsť.

¹ K. Marx, *Národní hospodářství a filosofie*, Praha 1947, 33.

² Tamže, 10.

Hoci ide o obdobie tzv. mladého Marxa, ktorý si ešte len objasňoval a formuloval svoje vlastné stanovisko — často práve v diskusii s Heglovým názorom — možno vyčádzať z jeho hodnotenia *Fenomenológie v Rukopisoch*, ak sa chceme bezpečnejšie orientovať v zložitej štruktúre a frazeológii tohto diela, preniknúť k podstate jeho prínosu a pochopiť rozdielnosť pozícií Marxa a Hegla. O Marxov komentár k *Fenomenológii* sa opiera aj úvodná obsiahla a veľmi inštruktívna štúdia M. Sobotku. Práve preto môže poslúžiť čitateľovi nielen ako úvod do vlastnej problematiky Heglovho diela a učenia vôbec, ale i k hlbokému pochopeniu spomínaného rozdielu Marxovho a Heglovho stanoviska.

Čo je teda pozitívne a veľké na *Fenomenológii ducha*, ak máme najprv hovoriť o jej kladoch, bez ohľadu na abstraktnú formu a idealistický zámer autora, ku ktorému sa vrátíme neskôr? Pokúsime sa zhrnúť to do niekoľkých bodov.

1. Historicko-vývinové tendencie — ako je známe — možno v nemeckej filozofii sledovať od Kanta, Herdera, Fichteho, Schillera vo všetkých spoločensko-teoretických koncepciách. Vyzdvihuje sa v nich, oproti osvieteniskému metafyzickému chápaniu prírodno-prirodzenej podstaty človeka jej spoločensko-vývinový charakter, t. j. fakt, že človek nie je od prírody bytosť dokonalá, obdarená slobodnou vládou nad sebou i nad prírodou, ale že všetko toto dosahuje až vývinom, spoločným úsilím celého ľudského rodu (Herder). Tento závažný poznatok o vnútornej spojitosti medzi človekom a dejinami, medzi rôznymi stupňami historického vývinu človeka a rôznymi stupňami formovania sa ľudskej spoločnosti metodicky rozpracoval a historicko-logicky zdôvodnil však až Hegel vo svojej *Fenomenológii*. To je jej prvá závažná stránka. Ľudstvo je podľa nej nie kvalita pôvodne daná, ale kvalita výsledná, ku ktorej sa dospelo v dlhom historickom procese a cez rôzne vývinové stupne. Marx to vyjadruje tak, že Heglovi prináleží prvenstvo v tom, že pochopil „samovytváranie sa človeka ako historický proces“.³

2. Druhým závažným momentom *Fenomenológie* je objavenie práce ako zdroja tohto historického procesu uskutočňovania sa ľudstva. Až zavedením faktora práce medzi človeka a dejiny prekročil Hegel historizujúce tendencie svojich predchodcov a dostal sa „na stanovisko národného hospodárstva“,⁴ t. j. uviedol do vzťahu nielen človeka a dejiny, ale aj človeka a prácu. Hegel — podľa Marxa — v procese spredmetňovania sa človeka „pochopil jednak pravého, skutočného človeka, t. j. človeka ako výsledok jeho vlastnej práce“ a jednak „podstatu práce ako osvedčujúcu podstatu človeka“.⁵

V tomto bode vidí Marx u Hegla uplatnenie onoho už spomenutého národohospodárskeho zretela, v ktorom možno pozorovať určitú príbuznosť s výsledkami moderného anglického národohospodárstva. Ako tomu treba rozumieť, aby sme pochopili dôležitosť, ktorú Marx pripisuje tomuto ekonomickému momentu *Fenomenológie*, a to z hľadiska Heglovho priblíženia sa k pravdivému výkladu ľudských dejín i z hľadiska formovania vedeckého svetonázoru vôbec?

Je známe, že v klasickej anglickej politickej ekonómii stala sa práca ústrednou kategóriou celého ekonomického učenia. Už Smith hľadá na prácu ako na zdroj každej ekonomickej hodnoty a Ricardo, prehĺbiac teóriu hodnoty ukázal, že prácou vytvorená hodnota je kľúčom k pochopeniu celého hospodárskeho života súčasnej spoločnosti, že pomocou práce a z nej vzišlej hodnoty možno vysvetliť celý zložitý systém kapitalistického hospodárstva. Tento poznatok — zasadený u Smitha a Ricarda nevyhnutne do rámca konkrétnych ekonomických analýz kapitalizmu (napr. tovarová výroba, delba

³ Porovnaj tamže, 48.

⁴ Tamže, 49.

⁵ Tamže, 48—49.

práce, mzda atď.) mal závažný vplyv nielen na ďalší vývin kapitalistickej politickej ekonómie, ale i na politické náhľady raných socialistov a v určitej miere aj na niektorých filozofov.

Veľmi podnetne zapôsobilo toto učenie i na mladého Marxa. Marx ukázal, že dôsledky, ktoré možno z neho vyvodíť, majú platnosť nielen pre kapitalistickú ekonomiku, ale v istom zmysle pre poznanie ekonomickej činnosti spoločnosti vôbec. Preto sa anglická politická ekonómia stala jedným zo zdrojov marxizmu a poskytla Marxovi závažný argument aj pri rozpracovaní poznatku o určujúcom postavení ekonomických vzťahov v živote spoločnosti.

Stalo sa tak do istej miery aj zásluhou Heglovej *Fenomenológie*, do ktorej prešli Smithove a Ricardove poznatky o práci a ekonomických vzťahoch kapitalistického hospodárstva v prehľbenej a filozoficky zovšeobecnenej podobe. Hegel začína tušíť, že práca je omnoho viac, ako len zdroj ekonomických hodnôt, že práca ako výraz podstaty ľudskej existencie je vlastne formou, ktorou sa všetko ľudské uskutočňuje. U neho, ako sa k tomu hneď vrátime, ide však o abstraktného človeka (človek = sebedavedomie) aj o abstraktnú prácu (práca = činnosť vedomia, poznanie). Jednako celý vzostupný proces ľudského poznania je podmienený činnosťou človeka, pretože človek je bytosť, ktorá vzniká a existuje iba tým, že sa vymaňuje z prírodnej biologickej väzby, že nadobúda ľudské vlastnosti, čo je možné iba spoločenskou činnosťou človeka, iba v určitej organizovanej ľudskej spoločnosti.

3. Tým sa dostávame k tretiemu závažnému momentu *Fenomenológie*. Týka sa Heglovho dialektického poňatia historického procesu uskutočňovania sa ľudstva prácou, v ktorom kulminujú oba predchádzajúce momenty a ktorým sa završuje Heglov prevratný pohľad do dielne ľudských dejín. Až ním sa objavuje aj základný princíp pohybu a tvorenia v dejinách. Jednoduchou povedané, proces vytvárania človeka ľudskou prácou nie je nič inšie ako neustále sa obnovujúci proces spredmetňovania sa človeka, prekonávania tohto spredmetnenia, odcudzenia sa človeka v produktoch svojej práce, no súčasne prekonania tohto odcudzenia a opätovné osvojenie si podstatných síl človeka.⁶

Začiatok tohto procesu umiestňuje Hegel do momentu vykročenia človeka zo sféry biologického života, ku ktorému dochádza v zložitom boji človeka za utvrdenie a uplatnenie svojej vlastnej existencie, slobody vlastného sebedavedomia voči inému sebedavedomiu i voči prírode. Tento boj, v opise ktorého — pravda, v idealistickej forme — vyvinul Hegel celé majstrovstvo svojej dialektiky,⁷ je zaujímavý tým, že ho Hegel necháva odohrať najprv v oblasti ľudských vzťahov. Človek, aby premohol väzbu na biologický život i strach zo smrti, musel svoje sily vyskúšať a svoju slobodu preveriť v boji na život a na smrť s iným človekom. Človek, aby bol istý sám sebou, aby si osvedčil svoju slobodu, musí nasadiť v nebezpečenstve svoj vlastný život a musí mať za cieľ smrť iného človeka. To sa deje v boji, v ktorom víťazí silnejší a premení slabšieho na svojho sluhu, vsunie ho medzi seba a prírodu, spraví ho nástrojom na ukojovanie svojich potrieb a svojej žiadostivosti. Víťazstvo jedného človeka nad druhým je podľa Hegla nielen počiatkom deľby práce medzi pánom a sluhom, ale i počiatkom dlhého procesu odcudzovania sa človeka v produktoch svojej práce, ktorý uspeje k vyriešeniu až po poznaní vzájomných vzťahov človeka, práce a spoločnosti, až po pochopení spoločenského obsahu individuálnej práce človeka, až v momente, keď sa premáhanie prírody prácou stane úlohou celej spoločnosti. Hegel sa nazdáva, že v tomto momente nastanú podmienky pre zrušenie „odcudzenia sa“ a pre definitívne prisvojenie si ľudskej podstaty človekom.

⁶ Porovnaj tamže, 49.

⁷ Porovnaj G. W. F. Hegel, *Fenomenologie ducha*, Praha 1960, 154—161.

Pochopiteľne, Heglovi tieto vzťahy neboli a z jeho triedneho hľadiska ani nemohli byť jasné. Preto nie je divné, keď je tu plno mystifikácie a keď mu napr. iluzívne splyva spoločenská povaha výrobného procesu za kapitalizmu s oslobodením práce vôbec.

V jednom však ide Hegel po správnej stope, keď za nositeľa historického vývinu označuje človeka práce, sluhu (der Knecht). Iba ten, kto pracuje a bezprostredne vplyva na predmetný svet, prírodu, môže podľa neho uskutočniť v historickom procese ľudské dielo, písať na stránkach času pravú ľudskú históriu. Keďže „iba práca tvorí a utvára“, ⁸ je iba pracujúci človek nositeľom pokroku, a to tak vo vzťahu k prírode, ako aj vo vzťahu k človeku. Prírodu opracúva, prispôsobuje a tým poľudšťuje, človeka prácou vnútorne emancipuje, pretvára a prispieva k rozvoju jeho ľudských vlastností. A to je vlastne základom historického procesu. Na jednej strane prekonávanie prírody ľudskou prácou, na druhej strane premena ľudskej činnosti v spoločenskú skutočnosť, a s tým prebiehajúci proces vývinu vedomia od falošného k pravdivému. Celý tento proces má podľa Hegla svoju vnútornú dialektickú zákonitosť a svoje vývinové etapy. Sú to stupne rozvinutia tak materiálno-prírodnej, ako aj spoločensko-ľudskej stránky. Podmienené sú špecifickým vzťahom človeka — sebedavedomia k prírode a k spoločnosti. Na základe tohto vzťahu pokúsil sa Hegel aj o určitú periodizáciu historického procesu, ku ktorej sa vráti opäť vo *Filozofii dejín*. Člení históriu na väčšie epochy (svet antický, svet buržoázny) i menšie periódy (grécka obec, rímske impérium, predrevolučný buržoázny poriadok), pravda, za použitia veľmi hmlistých kritérií a tápavých obrazov, ktorým možno porozumieť iba vniknutím do celkovej výstavby a pojmoslovia *Fenomenológie*. A to nie je vôbec jednoduché.

Predovšetkým treba povedať, že všetky tieto nadhodené pozitívne prvky sú riešené u Hegla abstraktne, v rovine vedomia a v mystifikujúcej forme, ktorá vcelku zahaluje pravý kriticko-poznávací dosah *Fenomenológie*. Bolo treba Marxa a materialistickej interpretácie Hegla, aby sa objavilo Heglovo geniálne tušenie o vývoji ako vytrhávaní sa človeka z prírody prostredníctvom práce, o práci ako o základnom faktore formovania sa človeka a o odcudzenom charaktere práce v rôznych vykorisťovateľských formáciách.

V buržoáznych dejinách filozofie nenájdeme (zo strachu a či z nevedomosti) zhodnotenie tejto stránky *Fenomenológie*. Podľa buržoáznych historikov filozofie ide Heglovi iba o to, aby demonštroval vývinové metamorfózy vedomia, ktorými prechádza od počiatočného, bezprostredne zmyslového štádia k štádiu rozumovo-špekulatívnemu. Cieľom je dospieť k tomuto štádiu, na ktorom možno pochopiť nielen skúsenostné cesty vedomia, ale i celý čistý systém myšlienok. Pripúšťa sa síce istý význam *Fenomenológie* aj pre psychológiu a históriu, avšak bez zmienky o tom, čo práve Marx oceňuje na nej ako najpodstatnejšie.

Neslobodno sa však nazdávať, že Heglova koncepcia napriek určitej príbuznosti s Marxovým poňatím človeka a dejín je s ním totožná. Zásadnú odlišnosť svojho stanoviska vyjadril Marx jednoznačne konštatovaním, že podľa Hegla je „človek, ľudská bytosť iba sebedavedomie“⁹ a „práca, ktorú Hegel jedine pozná a uznáva, je abstraktne duševná“.¹⁰ Toto poňatie človeka a práce ovplyvňuje negatívne aj Heglovu koncepciu dejín a úlohy práce v dejinách. Vlastný obsah dejín sa tu redukuje na vývin vedomia, vývin poznania a foriem poznania a práca na abstraktnú myšlienkovú činnosť, ktorou človek poznáva a prisvojuje si seba i vonkajší svet.

Túto historickú cestu vedomia sleduje Hegel v troch vrstvách. Najprv opisuje pohyb

⁸ *Fenomenológia* ..., 160.

⁹ K. Marx, c. d., 50.

¹⁰ Tamže, 49.

vedomia vobecne logickej roviny: vedomie — sebedavedomie — rozum. Na tejto rovine predstavuje *Fenomenológia* „dialektický pohyb, ktorý vedomie vykonalo na sebe samom, práve tak ako na svojom vedomí, ako na svojom predmete, pokiaľ mu z neho vzniká nový, pravdivý predmet“.¹¹ To je vnútorná skúsenosť vedomia, ukončujúca sa dosiahnutím rozumového sebedavedomia, t. j. stotožnením subjektu a objektu v poznaní. Tento pohyb vedomia je však podľa Hegla „abstrakcia“,¹² ktorá predpokladá existenciu vedomia vôbec, t. j. spojitosti individuálneho vedomia s vedomím spoločenským.

Tu prechádza vedomie do druhej roviny, do ríše ducha, kde musí tiež prejsť tromi stupňami: pravdivý duch — duch odcudzený sebe samému — duch totožný sám so sebou. V tejto časti, v ktorej načiera najhlbšie do problematiky spoločnosti, rozvádza Hegel historické formy vzťahu individuálneho a spoločenského vedomia, jednotlivca a spoločnosti, a načrtáva aj istý obraz spoločenských foriem života. Pravda, aj tu, ako všade inde, je jeho hľadisko čisto psychologické, a nie spoločensko-objektívne. V tejto časti venuje obsiahlu stať aj rozborom vzťahov v buržoáznej spoločnosti a rozpracúva známu kategóriu odcudzenia. V súvislosti s tým vyslovuje celý rad vynikajúcich postrehov o povahe spoločenských vzťahov, o dialektike individuálneho a spoločenského v dejinách, o smere dejinného vývinu na pozadí úlohy práce atď. Práve na adresu týchto partii hovorí Marx, že „Fenomenológia je skrytá, sebe samej ešte nejasná a mysticizujúca kritika; preto, že do značnej miery obsahuje odcudzenie človeka — i keď človeka objavuje iba v podobe ducha — sú v nej skryté všetky prvky kritiky, a to často pripravené v takej miere, ktorá ďaleko prekračuje Heglovo stanovisko.“¹³

Tretou a konečnou vrstvou, ktorou musí prebehnúť vedomie na svojej historickej púti k sebapoznaniu, je ideovo-náboženská sféra. Triádu mu tu tvorí: náboženstvo prírodné — náboženstvo umelecké — náboženstvo zjavené. Náboženstvo pokladá Hegel za určitú formu poznania, v ktorej si človek uvedomuje sám seba a okolitý svet až do okamihu, keď túto funkciu preberá filozofia. Predchádza preto filozofickému, absolútnemu poznaniu pravdy o prírode a spoločnosti, ktoré završuje ľudské poznanie a ukončuje historický proces prisvojovania si sveta v poznaní. Tým sa končí dlhá cesta vedomia za pravdou, nevedomé vedomie stáva sa pravdivým a nastávajú podmienky pre získanie dokonalej teórie sveta.

Začiatkom tejto novej éry má byť sama Heglova filozofia.

Preklad Heglovej *Fenomenológie*, ktorý je po každej stránke vzorne pripravený — aj keď by bolo možné, podľa nášho názoru, diskutovať o niektorých používaných termínoch — je prínosom pre našu filozofickú prácu. Okrem toho, čo sme už spomínali na začiatku, chceme upozorniť ešte na okolnosť, že osobitne k našej slovenskej filozofii má *Fenomenológia* úzky vzťah. Bola totiž jedným z diel, ktoré Ludovít Štúr tak pilne študoval počas svojho pobytu v Halle a ktoré ho okrem *Filozofie dejín* najviac zaujalo. Nepochopil, prirodzene, jej význam v tomto zmysle, ako Marx a popri určitých progresívnych podnetoch osvojil si z nej aj idealistické závery, najmä pokiaľ ide o otázku úlohy náboženstva v dejinách alebo vzťahu individua a spoločnosti na pôde štátu. Hodno však spomenúť na druhej strane fakt, že do problému človeka a vývinu ľudskej histórie učil sa Štúr vnikat nie v menšom diele, ako je *Fenomenológia*. Odtiaľ jeho poňatie človeka ako bytosti historickej a spoločenskej. Človek sa aj podľa Štúra vyvíja od tvora biologického k ľudskej, t. j. spoločenskej bytosti. K tomu nemôže dospieť izolovane, ako jednotlivec, ale prácou spoločenského významu. Preto tak často prízvukuje,

¹¹ G. W. F. Hegel, c. d., 102.

¹² Porovnaj tamže, c. d., 288.

¹³ K. Marx, c. d., 42.

že život v spoločnosti je jedinou formou, kde možno realizovať pravú ľudskú existenciu. Pritom heglovsky zdôrazňuje aj rôzne vývinové etapy a formy spoločnosti, a to podľa uvedomeľého vzťahu individua k celku, k záujmom spoločnosti a podľa stupňa uvedomenia si spoločenského obsahu individuálnej činnosti. Jeho výzvy za pospolitost vysoko uvedomelých jedincov nesledujú nič iné, ako dosiahnuť stav ideálneho stotožnenia individuálnych a spoločenských záujmov, čo bolo podľa neho nevyhnutné k obrodeniu slovenského života a k príprave nového obdobia v našich dejinách.

Keď teda berieme do rúk *Fenomenológiu* a pripomíname si výročie smrti jej autora, máme na mysli aj to, čo pokrokového dali nášmu mysleniu v minulosti.

Elena Városová

UPOZORNENIE

Redakcia mieni zaviesť pravidelnú rubriku *Odpovedáme na otázky čitateľov*. Preto vyzývame našich čitateľov, aby sa obracali na redakciu s nejasnými otázkami, s ktorými sa stretnú pri štúdiu filozofie.